

Alternatívy riešenia československej krízy v roku 1938 Dodatky k dejinám maďarských a slovenských autonomistických snáh

In: Szigeti, László (szerk.): *V službe demokracie. Pamätnica k sedemdesiatke Martina Bútoru*. Kalligram, Bratislava 2014. 197-209.

Množstvo neuralgických medzníkov v maďarsko-slovenských vzťahoch 20. storočia bez výnimky signalizuje, že vzťahy malých stredoeurópskych národov určuje v prvom rade formovanie sfér vplyvu mocností. Zmeny v rokoch 1918-1919, 1938-1939 alebo v rokoch 1945-47, 1968-69 či 1989-1993 by sme len ťažko mohli nestranne interpretovať bez prihliadnutia na dobový medzinárodný pomer síl a geopolitickú situáciu podunajského priestoru. Medzinárodný kontext, ktorý determinuje alternatívy a „núdzové dráhy“ malých národov však len zriedkakedy dostáva patričný priestor pri analýze maďarsko-slovenských vzťahov. Ešte väčšmi takýto prístup chýba z historicko-publicistických interpretácií, historicko-politických tematizácií a z každodenných dejinných prejavov, ktoré historické myslenie odborníkov ovplyvňujú azda najúčinnejšie.¹ Avšak alternatívy malých národov regiónu predsa len nie sú nikdy určované výlučne vonkajšími činiteľmi. Pri Trianone, Mníchove či národných tragédiách rokov 1956 a 1969 vždy hrali významnú úlohu neuskutočnené alebo zle realizované vnútorné rozhodnutia, pochybenia či národné sebecké. Multikauzálnosť ako substanciálna danosť všetkých podstatných historických udalostí žalostne absentuje v historickej publicistike spravidla odvolávajúcej sa na jediný dôvod, jedinou príčinu a z historickopolitických dôvodov uprednostňujúcej napospol národné hľadiská. Z tohto dôvodu v historickom diskurze oboch krajín dominuje etnocentrizmus a etnické stereotypy: harcovníci ľahkého jazdecva vo sfére *public history* často vyhlasujú trestné výpravy aj proti „vlastným“ historikom vyznávajúcim zásadu *sine ira et studio*, ba neraz ich obviňujú z vlastizrady.²

K takej interpretácii dejín spoločného Uhorského kráľovstva a takisto spoločných dejín Habsburskej ríše rokov 1526-1918, ako aj spoločnej historickej skúsenosti národných štátov strednej Európy, ktorá by brala do úvahy záujmy a hľadiská toho druhého, však chýba aj

¹ Oslávenec tejto knihy 1. mája 2012 na vypočutí amerického kongresového výboru pre medzinárodné vzťahy v Snemovni reprezentantov ako slovenský veľvyslanec vo Washingtone v súvislosti s členstvom Slovenska v NATO na margo týchto historických núdzových situácií povedal: „...väčšiu časť dvadsiateho storočia sa na náš názor nespytovali. Cudzie i domáce diktátorské režimy používali celkom odlišný postup. Nepýtali sa nás, keď si Hitler v septembri vynútil Mníchovskú dohodu, ktorá znamenala zánik vtedajšieho Československa. Nepýtali sa nás, keď nacisti vstúpili na naše územie, aby potlačili Slovenské národné povstanie. Keď komunisti v roku 1948 uchopili moc, nespytovali sa našich mníchov a rádových sestier, či smú znesvätiť ich kláštory. Nespytovali sa našich roľníkov, či sa chcú poriadit' násilnej kolektivizácii. Nespytovali sa tisícok ľudí, keď ich posielali do väzení za vymyslené zločiny.“ Martin Bútor: *Odklíňanie*. Texty z rokov 1967–2004. Kalligram, Bratislava 2004. 595-596. Martinovi Bútorovi som aj ja osobne dlhý niekoľkonásobný poďakovanie. Jednak preto, že podobne ako mnohí maďarskí analytici, aj on zdôrazňuje demokratické možnosti a nástroje riešenia menšinovej otázky a tým dáva signál, že maďarsko-slovenské nedorozumenie nie je definívnym prekliatím. Je dôležité, aby na tejto platforme súčasne odznievala kritika slovenskej i maďarskej vlády za etnokratický prístup. Som mimoriadne zviazaný jemu a jeho milej manželke Zore Bútorovej, ako aj jeho kolegom z IVO: v ostatných rokoch nás viackrát poctili svojimi prednáškami na katedre dejín Univerzity Jánoša Selyeho v Komárne. Nech Stvoriteľ poskytne Martinovi Bútorovi veľa ďalších príležitostí, aby svojimi radami, svojou bezprostrednou eleganciou, ľudskou otvorenosťou mohol napomáhať spoločnému stredoeurópskemu uvažovaniu.

² O slovenských dôsledkoch tohto javu pozri Holec, Roman: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. *Historický časopis* 58 (2010) 2. 291-232. Zahorán, Csaba: Fenomén Trianonu v bratislavskom zrkadle. Reakcia na článok Romana Holec: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. *Forum – Spoločenskovedná revue*, 2012. 5. 107-121. Szarka, László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, *köztörténetben*, *Történelmi Szemle* 54. 2012. 3. 469-490

mnoho iných predpokladov. Národné historiografie 19. a 20. storočia, prispôsobujúc sa potrebám moderných štátotvorných nacionalizmov dokázali zväčša úspešne etnizovať a privlastniť si udalosti spred 19. storočia a logika národnej delimitácie prepísala hodnotové vrstvenie niekdajších spoločných štátnych, kultúrnych, hospodárskych a vzdelávacích inštitúcií.

V našej štúdii ukážeme prostredníctvom konfliktného etnicko-územného príbehu slovenských a maďarských autonómnych snáh z roku 1938, ako protichodné národotvorné nacionalizmy bránia a navzájom kriminalizujú uplatnenie inštitucionálnych demokratických riešení národnostných otázok, akými variabilné formy etnických autonomií nesporne sú.

Slovenské autonomistické snahy v maďarsko-slovenských vzťahoch sa dostali prvýkrát do popredia v kritickej chvíli vzniku rakúskej a uhorskej občianskej ústavnosti v roku 1848-1849 a neskôr v rokoch 1861-1868 v čase národno-emancipačných snáh, ktoré uzavreli obdobie neoabsolutizmu. Potreba stability Habsburského súštatia a kossuthovsko-deákovská národno-štátna koncepcia sa však ukázali silnejšie. Tento fakt, ako aj čulá mocenská politika rovnováhy zamedzila adaptácii multietnického modelu v strednej Európe podľa švajčiarskeho vzoru.

Keďže porazené štáty daromne očakávali pozvánku na mierovú konferenciu 1918-1919, Maďarská ľudová republika vedená premiérom Mihályom Károlyim ako alternatívu versailleskej logiky národných štátov päť minút po dvanástej uskutočnila demonštatívny pokus o helvetizáciu krajiny na zákonnom podklade. Národnostný minister Károlyiho vlády Oszkár Jászi vypracoval plán kantonizácie Sedmohradska. Po odmietnutí návrhu Rumunmi na Jásziho návrh Maďarská národná rada prijala ľudový zákon o autonómii „Rusínskej krajiny“ neskôr Berinkeyho vláda zákon aj o autonómii „Slovenskej krajiny“. Tieto zákony mali signalizovať, že namiesto rozkúskovania bývalého mnohonárodnostného Uhorska v mesiacoch rozpadu v rokoch 1918-1919 bolo súdobé maďarské vedenie pripravené pretvoriť krajinu podľa švajčiarskeho modelu.³

Časť slovenskej politickej elity sa napriek Martinskej deklarácii (prijatej pod vplyvom oneskorenej správy o vyhlásení československého štátu na zásah jej zvestovateľa Milana Hodžu a neskôr pozmenenej) pokúšala vlastné národné záujmy na parížskej mierovej konferencii uplatniť zviditeľnením požiadavok a programu slovenskej autonómie v rámci Československa. Hlinkovo autonomistické memorandum sa však pred zástupcov veľmocí dostalo len v jednej z príloh maďarských mierových protokolov.⁴ V medzivojnovnej Československej republike medzi vedením Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS), resp. rusínskymi straníckymi elitami a lídrami maďarských strán prebiehali neprestajné, no i napriek pôsobeniu Vojtecha Tuku ako maďarského agenta v 1920-ych rokoch, resp. rusínskeho hungarofila Andrija Bródyho zväčša neúspešné dohádovacie konania vo veci spoločných autonomistických snáh.⁵ Najhlavnejším dôvodom bolo to, že otázka podkarpatskej a slovenskej autonómie bola od začiatku súčasťou Budapešťou forsírovanej integrálnej, čiže na historickom a územnom základe uskutočnenej revízie. Maďarská vláda a s ňou od začiatku úzko spolupracujúca československá maďarská stranícka politika sa pokúšali ovplyvniť obsah a vývoj slovenských autonomistických snáh.

³ O alternatívach prelomových rokov 1918-1919 pozri Natália Krajčovičová: Koncepcia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918-1920, In: Krajčovičová, Natália: Slovensko na ceste k demokracii. Historický ústav, Bratislava 2009. 49–58. O smerovaní prvej republiky v oblasti národnostnej politiky poskytuje kritický obraz Havlin, Michael: Die Rede von der Schweiz. Ein medial-politischer Nationalitätendiskurs in der Tschechoslowakei. Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften. Oldenbourg 2009.

⁴ Szarka László: A magyar békejegyzekek érvrendszere, Rubicon 2014. 6. 46–51.

⁵ Veres, Tímea: The „Slovak Question” after the Founding of Czechoslovakia. The Role of Béla Tuka in the Slovak Autonomy Movement, In: Szarka, László (ed.): A Multiethnic Region and Nation-State in East-Central Europe. Studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present. Atlantic Research and Publications – Balassi Institute, Highland Lakes–Budapest 2011. 197-225.

Napriek tomu, alebo práve preto od začiatku dvadsiatych rokov dvadsiateho storočia bolo jasne viditeľné narastanie rozdielov medzi autonomistickým centrom slovenských Ľudákov a medzi menšinovými maďarskými politickými činiteľmi v Maďarsku a Československu. Súviselo to vo veľkej miere s tým, že maďarská alternatíva slovenskej autonómie by bola znamenala priznanie slovenského oddelenia od Uhorska v roku 1918. Okrem toho bolo stále jasnejšie, že v maďarských zahraničnopolitických predstavách -- v súlade s európskou dobovou realitou -- sa stále väčšmi dostávala do popredia alternatíva etnickej revízie. To však slovenských a rusínskych politikov usilujúcich sa o autonómiu naplňalo obavami, pretože územnú integritu a politickú stabilitu slovenskej a rusínskej autonómie by revízne snahy založené na maďarských predstavách bezprostredne ohrozovali.

Ambivalentný vzťah medzivojnovej slovenskej a menšinovej maďarskej autonomistickej politiky potvrdzujú aj publikované české, slovenské a maďarské práce z tohto tematického okruhu.⁶ Maďarské súvislosti slovenských autonomistických snáh sú len zriedkakedy skúmané vo svetle maďarskej revizionistickej zahraničnej politiky či z hľadiska úlohy, ktorú zohrávala Zjednotená maďarská strana (ZMS) vytvorená stranickou fúziou v roku 1936. Slovenská otázka sa v krízovom roku 1938 objavila vo forme troch opcí: Status slovenskej autonómie ako výsledok vnútorného česko-slovenského vyrovnania, pričlenenie slovenského územia k dvom susedom, Poľsku a Maďarsku, resp. ako možnosť samostatnej slovenskej štátnosti realizovanej v rámci nemeckého *Neuordnungu*.⁷ Po rakúskom Anschlusse sa slovenská autonomistická politika odklonila od svojho zdržanlivého štýlu. Hlinka a jeho strana „jubilejný rok“ 1938, výročie Republiky, resp. Pittsburskej dohody zamýšľala využiť na radikalizáciu autonomistických požiadaviek a rozšírenie politickej základne hnutia. Na základe toho – opustiť predchádzajúci opatrnícky prístup – prehodnotili nemecko-maďarsko-slovenskú koncepciu „menšinovej“ spolupráce, objavili v nej skryté taktické a zahraničnopolitické možnosti a súčasne si za slovenskú stranu uvedomili aj zahraničnopolitické riziká plynúce z „menšinového bloku”.⁸ Skúmajúc vývoj, vzájomný vplyv a vzťahy budapeštianskych a československých maďarských menšinových postojov k slovenskej autonómii stojí za to osobitne si všimnúť, aké predstavy vypracovali a aké dilemy riešila vedúca trojka ZMS. Vedenie menšinovej maďarskej strany – predseda Andor Jaross, výkonný predseda János Esterházy a predseda parlamentnej frakcie Géza Szűllő – malo v otázkach slovenskej autonómie silný mandát budapeštianskej vlády. Bádateľské výsledky ostatných dvadsiatich rokov jednoznačne dokazujú, že všetky definitívne rozhodnutia vo vážnejších otázkach vznikali v Budapešti. Je pravda, že do prípravy takýchto rozhodnutí boli zasvätení zväčša aj vedúci činitelia Zjednotenej maďarskej strany, ktorí mali takto nezriedka

⁶ Zo starších prác treba spomenúť knihy Ladislav Deák: Deák, Ladislav: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938–1939. Bratislava, Veda, 1990; Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–1939; Bratislava, Veda, 1991; Z novších slovenských a českých prác pozri: Bystrický, Valerián: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu, Bratislava, Prodana, 2008. 301 p; Vašš, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938) Martin, Matica slovenská, 2011; Tóth Andrej–Novotný Lukáš–Stehlík, Michal: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Universita Karlova, Filosofická fakulta–Vydavatelství TOGGA, Praha 2012. 739 p; Kuklík, Jan –Němeček, Jan: Od národního státu ke státu národnostnímu. Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938. Praha, Karolinum, 2013. 450 p. Z medzinárodnej historiografie dodnes základné dielo o slovenskej autonomistickej politike skúmaného obdobia: Jörg K. Hoensch: Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik: Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939. Graz–Köln, Böhlau, 1965. 379 p. Hoenschovo dielo vyšlo aj v slovenskom preklade: Hoensch, K. Jörg: Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana a medzi autonómiou a separatizmom 1938–1939. VEDA, Bratislava 2002.

⁷ Arpáš, Róbert: Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSĽS o autonómiu Slovenska, Bratislava, Veda, 2011; Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Schwarz, Michal a kol.: Rozbitie alebo rozpad. Historické reflexie zániku Česko-Slovenska. Veda, Bratislava 2010.

⁸ Arpáš, Róbert: Autonómia, c. d. 106-127.

možnosť presadiť do istej miery svoje vlastné postoje⁹ Paradoxným spôsobom v slovenskej otázke, ktorá bola z hľadiska maďarskej revizionistickej zahraničnej politiky kľúčová, teda v otázke slovenskej autonómie a vývoji maďarsko – slovenských vzťahov mali menšinoví maďarskí politici azda najväčšiu voľnosť konania a iniciatívy. Príčiny treba zrejme hľadať vo fakte, že budapeštianskych lídrov maďarskej zahraničnej politiky charakterizoval až do konca vysoký stupeň bezradnosti pri dynamických československých stranícko-politických pohyboch a pri odhade vládnych a opozičných slovenských strán.

Maďarská revizionistická politika až do konca uvažovala v alternatívach. V slovenskej otázke sa Budapešť spoliehala skôr na samovývoj česko-slovenského vzťahu, resp. na z maďarského pohľadu priaznivý výsledok vyostrenia československo-nemeckých protikladov. Na rozdiel od postupu poľskej diplomacie nepokladala Budapešť za rozhodujúce bezprostredné a na vládnu úroveň povýšené maďarsko-slovenské vzťahy, preto neustále uprednostňovala metódu neoficiálnych, dokonca prísne tajných kontaktov. Bola si totiž načisto, že pod tlakom hrozby Malej dohody sa nevyhnutne musí vyhnúť možnosti ozbrojeného konfliktu s Československom.

Konflikt slovenských autonomistických snáh a maďarskej revízie

Jozef Tiso 29. marca 1938. V pražskom parlamente prečítal vyhlásenie, v ktorom vládu vyzval na čo najskoršie uskutočnenie slovenskej autonómie. Vyhlásenie, ako aj všetky ostatné oficiálne stanoviská a deklarácie HSLŠ týkajúce sa autonómie preferovali realizáciu autonómie v rámci Československej republiky a v záujme posilnenia vnútornej stability republiky. Tiso, ktorý svoj prejav konzultoval aj s Esterházy a ostatnými menšinovými politikmi, venoval jeden odsek aj maďarským menšinovým skupinám. Esterházy však Tisovej ústretovosti pripisoval len taký význam, aký si zaslúžila. Bolo mu totiž jasné, že Hlinkovci sa potrebujú „menšinovou spolupracou“ prezentovať len dočasne, aby v očiach Hodžu a Beneša aj takto zvýšili váhu a dopad slovenskej otázky.¹⁰

Deklaráciu HSLŠ v parlamentnej diskusii podporil za maďarskú stranu čestný predseda Zjednotenej maďarskej strany Géza Szűllő, poľský poslanec zvolený za Autonómny blok iniciovaný Hlinkovcami Leon Wolf a poslanec a hovorca Sudetonemeckej strany Ernst Kundt.¹¹ Géza Szűllő v tejto hektickej parlamentnej diskusii pražskej snemovne 29. marca 1939 v plnej miere podporil slovenskú a podkarpatskú autonómiu. Podľa Szűllőa je najväčšou slabinou Republiky, že neuskutočnila ani Pittsburskou zmluvou zaručenú slovenskú autonómiu, ani tzv. malou Saintgermanskou zmluvou predpísanú autonómiu Podkarpatskej Rusi. „Vláda musí pochopiť, že inak tu spokojnosť nebude, len ak na princípoch úplnej

⁹ Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002; Simon Attila: The Hungarians in Slovakia 1938. Highland Lakes, N.J. : Atlantic Research and Publications, 2013; Uő.: Národnostný štatút z roku 1938 a maďarská menšina, Forum– Spoločenskovedná revue, 2010. 5. 89-115. http://www.niton.sk/documents/2-129-9424-szemle_2010_5_attila-simon.pdf; Tóth, Andrej: Zemská kresťansko-socialistická strana v Československu pod vedením hrabäte Jánosa Esterházyho v letech 1933–1935. Moderní dějiny, (19) 2011. 1. 67-103; Uő.: Nástup hrabäte Jánosa Esterházyho do čela Zemské kresťansko-socialistické strany v Československu na sklonku roku 1932. Moderní dějiny, (18) 2010. 1. 77–101; Uő.: Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úradu prezidenta republiky v prosinci 1935. I-II. díl. Moderné dějiny, 2012. 1. 157–202, 2012. 2. 83–137.

¹⁰ Szarka László: Kisebbségvédelem, autonómia és revízió. Esterházy János szerepe a csehszlovákiai magyar politikai alakításában 1932–1938. Történelmi Szemle, 2013. 3. 430–431.

¹¹ Esterházy svoje dojmy ohľadom Tisa popísal nasledovne: „...v tejto chvíli drží front s veľkou cťou a nezaľakne sa ani vyhrážok prichádzajúcich zo strany vlády, ale že dokedy bude u neho trvať tento stav a kedy bude chcieť prípadne preveslovať na iné politické prúdy, prirodzene neviem, a preto nemôžem prijať nijaké záruky. Preto je podľa môjho názoru jediná vec, ktorú môžeme urobiť, aby sme sa zabezpečili, že neodskočia to, že ich treba čo najvýraznejšie kompromitovať v očiach Prahy.” Magyar Nemzeti Levéltár (Maďarský národný archív) K-64, 79. zväzok, 1938. 65. položka

rovnoprávnosti dá všetkým tu žijúcim národom to, čo im na základe božích i ľudských zákonov patrí. (...) My, Maďari, spolu so slovenskými bratmi žiadame, aby si v Republike každý národ na svojom území mohol svoj osud riadiť sám.”¹² V rozmedzí mája a júla 1938, v situácii čoraz napätějších československo-nemeckých medzištátnych a československo-sudetonemeckých vnútroštátnych vzťahov prezident Beneš a československá vláda lavírovali čiastočne medzi alternatívou aktívneho odporu a medzi taktikou kompromisných krokov, ktorú im odporúčali západní spojenci. Hodža sa politické vákuum, vzniknuté na základe politiky appeasementu západných spojencov a v dôsledku straty dôvery, pokúsil premostiť prepracovaním návrhu národnostného štatútu, ktorý konzultoval so sudetonemeckou a následne maďarskou stranou. V horúcom období československej krízy v mesiacoch august a september 1938 však už bolo jednoznačné, že vnútropolitické riešenie už nejestvuje.

Scenár poľskej a maďarskej otázky v zmysle mníchovskej dohody krátkou cestou determinovali mníchovské princípy revízie. Maďarské a poľské usporiadanie, resp. vyhlásenie slovenskej autonómie zo 6. októbra, podchytené v dopĺňujúcej zápisnici dohody za púhy týždeň jasne poukázalo na vážne protirečenia maďarskej etnickej revízie a slovenskej autonómie a to si, prirodzene, muselo uvedomiť aj vedenie Zjednotenej maďarskej strany.¹³

Neúspech hungarofilských predstáv slovenskej autonómie

Podľa dochovaných poľských diplomatických prameňov o Esterházyho varšavských rokovaníach za maďarský neúspech v záležitosti slovenskej autonómie môže sčasti agresívne požadovanie územia Maďarmi a sčasti spôsob, akým bola vyznačená viedenská hranica.¹⁴ V skutočnosti však aj on jasne videl, že maďarská vláda ako vo veci slovenskej autonómie, tak aj v záležitostiach rozšírenia práv národností pokladala za schodné výlučne tie riešenia, ktoré umožňovalo Nemecko. Preto v Budapešti viac menej nečinne pozorovali česko-slovenskú orientáciu naznačujúcu posun riešenia slovenskej otázky smerom k samostatnosti. Esterházy si súčasne musel uvedomovať, že v maďarsko-slovenských vzťahoch za dvadsať rokov nedošlo k podstatnému zblíženiu a nedošlo k vypracovaniu alternatív slovenskej autonómie v rámci Maďarska. K tomu okrem konkrétnych vnútropolitických a straníckopolitických dôvodov prispela aj absencia priaznivých historických a psychologických podmienok. Maďarská strana prežívala situáciu vzniknutú v roku 1938, ako keby bolo treba riešiť stav po rozpade Monarchie v roku 1918. Avšak slovenské elity pokladali počas československej krízy za prvoradý cieľ emancipáciu s českým národom.

Maďarská verejnosť žila v očakávaní zázraku čo najkomplexnejšej historickej revízie, slovenskej strane sa však zdala príťažlivejšia každá iná alternatíva, len nie „návrat” do svätoštefánskeho štátneho lona.¹⁵ Počas dvadsiatich rokov si Slováci v rámci československej štátnosti odskúšali svoju národno-politickú, kultúrnu a spoločenskú silu a uvedomili si výhody a nevýhody spoločného štátu. V slovenskom politickom a verejnom živote ako aj vo verejnej mienke sa vytvoril mimoriadne široký konsenzus ohľadom toho, že Československá republika znamená oproti stavu pred roka 1918 obrovský pokrok.

Naopak, pre väčšinu maďarskej spoločnosti po Trianone zastal čas. Darmo sa menšinová maďarská inteligencia pokúšala zohrať úlohu sprostredkovateľov medzi susedmi a

¹² Szarka, László: Kisebbségvédelem, c. d. 431–432.

¹³ Tamtiež. 433–434.

¹⁴ Esterházy už 17. júna 1938 vo Varšave v rozhovore so štátnym tajomníkom poľského ministerstva zahraničných vecí Janom Szembekom objasnil, že „nemá ilúzie v tom ohľade, že by na Slovensku vládla atmosféra priateľstva k Maďarom. (...) Túto náladu však nemožno pokladať za ustálenú a nemennú, preto maďarské súčinitele musia preraziť múr nedôvery, ktorý voči Maďarsku na Slovensku jestvuje.” Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (eds.): Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských dokumentoch v rokoch 1938–1939. Bratislava, Spoločnosť Pro Historia, 2012. 233–236.

¹⁵ V tejto súvislosti pozri Arpáš, Róbert: Autonómia, c. d. 87–89.

Maďarskom, medzi starým a novým svetom sa nedarilo vyšliapať chodníček. I preto je dôležité, že budapeštianska vláda si bola vedomá svojich limitov a aj v prípade výkonného predsedu Zjednotenej maďarskej strany Jánosa Esterházyho pokladala za platný rozpis prác, ktorý sa vytvoril ešte na sklonku vlády Istvána Betlena, a podľa ktorého bezprostredné osobné rokovania prináležia vedúcim činiteľom menšinových strán na Slovensku.¹⁶ Československý občan s maďarsko-poľskými rodinnými koreňmi Esterházy sa javil ako ideálny sprostredkovateľ.¹⁷ János Esterházy, okrem iného práve pre narastajúce poľské obavy, oproti nemeckej predstave získavania životného priestoru uprednostňoval spoluprácu stredoeurópskych národov. Preto urýchlenie maďarsko-slovenského dialógu, zväčša prebiehajúceho jeho prostredníctvom, mohlo mať a aj malo isté protinemecké pozadie. Pre výkonného predsedu menšinovej maďarskej strany však bola hlavnou motíváciou nadviazania kontaktu s autonomistami okrem poprenia československej jednoty aj príprava „návratu” celého Slovenska k Maďarsku.¹⁸

Až do septembra 1938 zostala alternatíva maďarskej varianty autonómie Slovenska v politike Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany ako najpravdepodobnejší koncept len v prípade zániku Československa, o ktorom na jeseň 1938 vo vedení HSĽS uvažovali len málokto. Na druhej strane „mníchovské” riešenie slovensko-maďarských sporov vo forme etnickej revízie vyvolalo zvýšený záujem nemeckej diplomacie i samotného Hitlera o „samostatné” Slovensko, ako prostriedok rozbitia Československej republiky.¹⁹ Popri tom sa vedenie Zjednotenej maďarskej strany s patričnou rozhodnosťou a jednoznačnosťou usilovalo reagovať na zrýchlené rozhovory ohľadom Hodžovho návrhu národnostného štatútu na jar 1938. Vypracovali nový zoznam požiadaviek, o ktorom viackrát rokovali s československým premiérom. Koncom augusta, kedy za účelom sprostredkovania jednaní medzi stranami dotknutými československou krízou pricestoval do Prahy lord Runciman, vedenie ZMS považoval za nutné, aby skončil s ambivalentnou politikou spoločnej slovensko-maďarskej autonómie, a vypracoval koncept vlastnej maďarskej teritoriálnej samosprávy na území južného Slovenska. Táto nová predstava korespondovala formálne aj s predstavou tzv. tretieho plánu vlády Milana Hodžu o decentralizácii a národnostnej reorganizácii republiky. Tento plán rátať s tromi nemeckými kantónmi a na Slovensku popri slovenskom aj s maďarským kantónom so sídlom v Nových Zámkoch.²⁰

Na vedenie ZMS bol neustále vyvíjaný silný tlak, aby všetky svoje kroky zosúladiť so Sudetonemeckou stranou vedenou Konradom Henleinom, avšak výsledkom bolo len niekoľko formálnych rokovaní a k meritornej spolupráci nedošlo. Po zosúladení postupu v Budapešti vo februári 1938 napriek tam uzavretej dohode už nebolo možné nadviazať plodnú spoluprácu. Tak bolo odsúdené na neúspech aj sudetskými Nemcami iniciované pražské nemecko-

¹⁶ O tom podrobnejšie pozri Szarka László: Kisebbségvédelem, c. d. 431–432.

¹⁷ Historické hodnotenie Esterházyho poľských vzťahov zo slovenskej, maďarskej, resp. českej strany je veľmi rozdielne. Maďarská strana zdôrazňuje, že Esterházy sa ako súkromná osoba podujal na úlohu poľského sprostredkovateľa, keď sa „na politickom nebi už objavil príznak vzniku samostatného Slovenska ako Hitlerovho bábkového štátu”. Naopak, slovenská strana pokladá Esterházyho aktívnu úlohu poľského sprostredkovateľa za hlavný dôkaz protičeskoslovenského postoja. Porovnaj: Molnár Imre: Esterházy János élete és mártírhálála. Budapest, Méry Ratio, 2012. 91–97; Deák, Ladislav: Hra o Slovensko, c. d. 100–101; Arpáš, Róbert: Autonómia, c.d. 102–103.

¹⁸ List bratislavského konzula Petravicha a v ňom „Tamásovo” (Esterházyho) hlásenie o rokovaní vedených s poslancami HSĽS. MNL (MNA) KÜM, K-64, 79. zväzok, 1938. 65. položka

¹⁹ Súvislosti nemeckého záujmu o Slovensko analyzuje Hermannová, Angela: Inštrumentalizácia myšlienky slovenskej autonómie nacionálno-socialistickým režimom. In: Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Schwarz, Michal a kol.: Rozbitie alebo rozpad, c. d. 192–209.

²⁰ Szarka, László: Národnostní statut a rozpory mezi Benešem a Hodžou 1935–1940. Střední Evropa, 1992, č. 26, s. 50 – 56; Simon, Attila: Národnostný štatút z roku 1938, c. d. 99–105. Molnár, Imre: Esterházy János, c. d. 99–107.

slovensko-maďarské rokovanie z 15. septembra 1938, na ktorom sa Henlainovci usilovali uzavrieť zmluvu o úzkej spolupráci týchto troch národností. Esterházy sa v mene ZMS dohode vyhol odvolávajúc sa na ešte prebiehajúce rokovania s Hodžom.²¹

Vojnovému konfliktu s Československom, alebo hoci aj so Slovenskom sa Budapešť chcela za každú cenu vyhnúť, a tak prijala alternatívu etnickej revízie. Zjednotená maďarská strana 17. septembra vyslovila požiadavku uskutočnenia plebiscitu (referenda) na územiach obývaných Maďarmi. Strana sa takto usilovala naznačiť, že nepokladá za nasledovaniahodné sudetonemecké ozbrojené provokácie, ale – kým sa nenájde medzinárodné riešenie – na riešenie svojej situácie bude hľadať zákonné a demokratické prostriedky.²² Maďarskej národnej rade, ktorá vznikla pod vedením ZMS 7. októbra 1938 sa až do Prvej viedenskej arbitráže podarilo na územiach väčšinovo obývaných Maďarmi udržať verejný poriadok.²³ Záležitosť slovenskej autonómie po mníchovskom mocenskom diktáte vyústila do vnútro-československého riešenia, ktoré maďarská vláda, a s ňou aj ZMS, museli chtiac-nechtiac akceptovať. Vo vnútri HSĽS – napriek Tisovým budapeštianskym rokovaniam z mája 1938 a jeho rozporuplným sľubom – v plnej miere zvíťazila protimaďarská línia. Následne otázka slovenskej autonómie prestala byť prostriedkom maďarskej revízie a stala nástrojom hitlerovej politiky zameranej na úplnú likvidáciu Československa.²⁴

V prístupe budapeštianskej vlády k slovenskej otázke neustále dominovalo revizionistické hľadisko. V súlade s tým Budapešť vedome zanedbávala riešenie otázky slovenskej národnej a územnej autonómie i vypracovanie alternatívy prítlačlivej aj pre Slovákov. Namiesto toho – po kielskom maďarsko-nemeckom stretnutí na najvyššej úrovni, kde bola konfrontovaná s vojnovými rizikami hitlerovskej ponuky celého Slovenska pre Maďarsko – síce nedobrovoľne, ale pripravila sa na etnickú revíziu. Vedenie ZMS sa až do septembra otvorene a pred verejnosťou nehlásilo k podpore revizionistického riešenia. Popri tom však ani pre Beneša ani pre Hodžu nebolo tajomstvom, že spolupráca ZMS s maďarskou vládou bola už od konca tridsiatych rokov jednoznačne podriadená cieľom revízie. Pre Budapešť a tým pádom aj pre Esterházyho by bolo ideálnym riešením zjednotenie celého Slovenska a Podkarpatska s Maďarskom, nemožnosť takéhoto vývoja však sami priznali najneskôr v lete či na jeseň 1938. V mesiacoch československej krízy v roku 1938 – odrátajúc záverečnú fázu, ktorá prekonala všetky skoršie scenáre – Esterházy zamýšľal definovať a riešiť otázku Slovákov a hornozemských Maďarov formou autonómie optimálnej z maďarského hľadiska v prvom rade v trojuholníku Praha-Bratislava-Budapešť. Keďže sa však napokon uskutočnil česko-slovenský variant slovenskej autonómie, Esterházymu po predchádzajúcej role politického sprostredkovateľa zostalo len zvládanie situácie vytvorenej v dôsledku veľmocenských rozhodnutí. Po neúspechu ním reprezentovanej a preferovanej alternatívy úplného „návratu“ Slovenska sa pokúsil aj osobne zapojiť do medzinárodnej prípravy revízie

²¹ Záznam o neoficiálnom stretnutí z februára 1937 medzi SdP a ZMS, resp. maďarskou vládou zachytil rozdielnosť názorov medzi dvoma menšinovými stranami ako aj v postoji maďarskej vlády v otázke nemeckých nárokov pre riešenie nemeckej menšinovej otázky v Maďarsku. MNL- OL, 1937–7–299. res. pol.

²² Bratislavské stanovisko ZMS cituje Simon Attila: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2010. 173.

²³ Deklarácia Maďarskej národnej rady zo 7. októbra 1938, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond G. Szüllő, Deklaráciu podrobne analyzuje Molnár, Imre: Esterházy János, c. d. 110–111. O taktických zmenách v orientácii ZMS pozri: Simon, Attila: Egy rövid esztendő krónikája, c. d. 169–174.

²⁴ O nemeckom prístupe k slovenskej autonómii a riešeniu postavenia maďarskej menšiny po Mníchove pozri: Hoensch, K. Jörg: Slovesko a Hitlerova východná politika, i. m. 245–261. Szarka, László: Németország szerepe az első bécsi döntés előkészítésében. In: Simon Attila (red.): Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez. Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, Balassagyarmat 2010. 21–41.

hraníc čo najvýhodnejšej z maďarského pohľadu. Súčasne si bol vedomý, a veľmi rýchlo získal aj osobnú skúsenosť, že toto riešenie nemôže priniesť zmierenie a upokojenie v maďarsko-slovenských vzťahoch. To obzvlášť v Esterházyho prípade spôsobovalo rozpory vo svedomí, lebo ako menšinový politický sprostredkovateľ veril, že vďaka maďarsko-poľskej spolupráci sa podarí uskutočniť predstavu slovenskej autonómie v rámci Maďarského kráľovstva.

Vec slovenskej a maďarskej autonómie sa v roku 1938 takto stala polovičatým prostriedkom maďarskej revizionistickej politiky, slovenského separatizmu a hitlerovskej Ostpolitik súčasne. Po maďarskom odmietnutí slovenských autonomistických snáh v Uhorsku 19. storočia slovenské i maďarské autonomistické predstavy 20. storočia (ako národnostná samospráva a právna inštitúcia demokratickej deľby moci) ako forma obojstranne zodpovedného a záväzného riešenia maďarsko-slovenských vzťahov padli na oltár úzkoprsím štátnym nacionalizmom, krátkozrakým a jednostranným politickým kalkuláciám revizionistickej politiky a nátlakovému pôsobeniu veľmocí.